

S. Sárdi Margit

MŰFAJ-E A SCI-FI?

Alapfogalmak a tudományos-fantasztikus irodalom köréből

Amikor a következőkben a sci-fi szót leírom, magamban mindig *szí-fi*-nek mondom, ahogy az angolok. Lehet ejteni a magyar nyelv szabályai szerint (*sci-fi*), vagy a német (*szci-fi*), az olasz (*si-fi*), a román (*szcsi-fi*), az amerikai (*száj-fáj*) nyelvek szabályai szerint is. Manapság nálunk – sajnos – nagyon elterjedt a *k*-val való ejtés, de ez valójában „hiperurbanizmus”: mintha tudományosabbnak vagy műveltebbnek tünne a szó *k*-val ejtve. Ez persze tévedés, nincs olyan élő nyelv, amely a *science* szóban előforduló *c* betűt *k*-nak ejtené.¹ Úgyhogy ne féljünk *sci-finek* mondani (műveltségünk képét ez nem ássa alá), vagy alkalmazzuk az angolszász eredetnek megfelelő *szí-fi* kiejtést. De ha valaki végképp nem tud megbarátkozni ezekkel az ejtémódokkal, rövidítse a szót tovább SF-nek, és mondja így: *es-ef*.

A kérdés, amelynek a megválaszolására vállalkozom, egy szintén elterjedt szófordulat igazságát firtatja: műfaj-e a sci-fi? Nos, nincs abból semmi probléma, ha egy köznapi beszélgetésben, amelyben némi pongyolaság megengedhető, műfajnak nevezik a sci-fit. Hasonlít a helyzet a stílus szó használatához. A hétköznapiakban sokféle értelemben alkalmazhatjuk ezt a kifejezést, de ha fontos a pontosság, a tudományos korrektség, akkor tudni kell: a stílusok nem egyneműek, megkülönböztetünk korstílusokat, stílusváltozatokat és stílusirányzatokat (stílusáramlatokat), s például egy meghatározásnál a megfelelő szót kell alkalmazni (teszem azt: a biedermeier valójában stílusváltozat). Ugyanígy: kommunikációs helyzetek sokaságában hangozhat el „a sci-fi műfaj” kifejezés úgy, hogy szükségtelen kárhozthatni, de ha fölteszik a kérdést, műfaj-e a sci-fi, akkor a válasz: nem, *a sci-fi nem műfaj*.

A műfaj azonos formával, művészi törekvéssel vagy technikával jellemezhető alkotások csoportja; más, csak irodalmi alkotásokra vonatkozó diskurzus szóhasználatával azonos (vagy nagyban hasonló) kommunikációs célú szövegfajták csoportja, amelyeket az olvasók azonos

1 Érdemes meghallgatni néhány autentikus angol és amerikai beszélőt itt: http://hu.forvo.com/word/science_fiction/.

(vagy nagyban hasonló) módon olvasnak. Egészében a műfaj alapvetően *egy műtartalom kifejezésének formája*, többé-kevésbé kodifikált szabályoknak megfelelően. (Zárójelben: olykor-olykor tartalmi előírás is csatlakozik a formaiakhoz, például az eposz egy nemzet életére nézve sorsdöntő eseményt ábrázol, az anekdota ismert történelmi személyiség életéből vett intimitás, ám a műfajiságot akkor is elsősorban a forma hordozza.) Igaz, magának a műfaj-fogalomnak a meghatározása elég általános, de az, hogy mi számít műfajnak, határozott és konkrét: aki kicsit is utánagondol, mit tanult az iskolában a műfajokról, rájöhethet, hogy műfaj például a regény, a novella, az eposz vagy az elégia. De azt, hogy mi számít sci-finek, nem a forma, hanem a tartalom dönti el. Van sci-fi film, képzőművészeti alkotás, sőt zene; az irodalmon belül legszámosabb a regény és a novella, bár akad karcolat, lírai vers, színmű, sőt eposz is. Regény, novella, eposz: ezek a sci-fiben is lehetséges műfajok. De sci-fivé nem a műfajuk, hanem a témájuk révén válnak, vagyis *a sci-fi nem műfaj, hanem tematika*. Éppen ezért nehéz megállapítani, mit tekintünk sci-finek, és mit ne. Az irodalmat témák szerint nem lehet fölosztani, és egy témacsoport összetartó kereteit sokkal nehezebb meghatározni, mint egy (kodifikált) műfajét. Le kell mondanunk arról az elképzelésről, hogy valaha olyan szabatos meghatározást adhatunk a sci-finek, mint a matematikai fogalmaknak.

Néhány sci-fiben otthonos kollégám ravaszul a *zsáner* szót alkalmazza a sci-fire. Ez azért ravasz megoldás, mert ugyan a *genre* [zsáner] kifejezés számos európai nyelvben műfajt jelent, ám a magyar nyelvben ez a szó jóval tágabb értelmű hasonlóságot jelöl, mint a műfaj. Nem kíván szabályoknak megfelelő egyezést, inkább azt jelenti: olyannemű, olyanszerű, vagyis valójában elég jó szinonimája a tematika szónak.

Úgy érzem, a téma kedvelői azért nevezik kitartóan műfajnak a sci-fit, mert úgy vélik, ezzel növelik az értékét, a tekintélyét, az irodalomtudományba való befogadásának esélyét. Ez azonban nem így van. A műfajfogalmak rendező fogalmak, nincsenek értékszemponjtjaik. (Egy rossz regény nem értékesebb, mint egy jó aforizma!) Egy generációval ezelőtt a sci-fi kedvelők már próbálkoztak hasonló eszközzel: a nyolcvanas években azzal igyekeztek a sci-fi tekintélyét növelni, hogy megkísérelték kiterjeszteni a határait az időben horizontálisan és vertikálisan egyaránt: kikiáltották sci-finek *Az ember tragédiáját* a benne előforduló úrjelenet okán, a 17. századi utópiákat a Hold és a Nap színhelyként való alkalmazására hivatkozva, a homéroszi eposzokat

a Héphaisztosz műhelyében előforduló érc-szolgák miatt. Ez azonban nem jó mód arra, hogy a sci-fi ismertségét, elismertségét növeljük, ellenkezőleg: a támadható állításokkal, túlzásokkal alapot adunk az irodalomtudomány és -kritika fanyalgásának. Csak a helyesen fölismert igazsággal segíthetjük a tudományos fantasztikum elismerését.

Térjünk vissza az iménti gondolatmenetből következő időbeli korlátozásra. Akkor hát mikor született meg a sci-fi? Melyik kortól kezdve jogos használni a szót? A sci-fi – a kifejezés alábbi értelmezéséből is ez világlik ki – nem születhetett meg hamarabb, mint a tudományos-technikai világgép, az pedig, bár országonként, kultúránként különböző időben, de Európában nagyjából a 19. század közepső harmadában alakult ki. E világgép kialakulását megelőzően is jelen volt a világirodalomban számos olyan tematikus elem, amelyet a sci-fi is használ (néme-lyik az ókor óta föl-fölbukkant az irodalomban), de sci-firől, tudományos fantasztikumról e világgépet megelőzően nem beszélhetünk.

A sci-fi: *science* és *fiction*. *Fikciós*, azaz szépirodalmi mű, amely a neve szerint *tudományos* alapokon nyugszik (bár az utóbbi jelzőt a későbbiekben finomítanunk kell); a fantasztikus irodalom (művészet) egyik ága, amelyet a (hamarosan finomítandó, korlátozandó) tudományos jelleg különít el a csoport többi tagjától (fantasztikus és másvilági utazások, varázsló- és kísértettörténetek, mágikus realizmus, groteszk, abszurd stb.). Magyar elnevezése, a *tudományos fantasztikum* jó megfelelője volt a szó keletkezésének idején, amikor még nem született meg a fantasy, amelynek neve ma visszasugárzik a tudományos fantasztikum kifejezésre, és elhomályosítja az értelmét. A *fantasztikus* a téma elkülönülése, megnevezése idején mindössze azt jelentette: nem valóságos, azaz *fikciós*.

De valóban szükséges-e a sci-fi művekben a tudományos hitelesség? Amikor a témacsoport a 19. században elkezdett dagadni, elkülönülni a szépirodalmi témák tömegétől, és a *science* vagy a *tudományos* szót a megnevezésére alkalmazni kezdték, még elvárták a sci-fi mütől, hogy tudományos hitele legyen. Még az 1970-es években is úgy vélte például Botond-Bolics György, hogy létezik külön a fantasztikus regény (ezt Wells nevéhez kötötte), és külön a tudományos-fantasztikus regény (ezt Verne nevével fémjelzte). A kettőt szembeállította egymással: Wells – mint írta – „nem törődött azzal, hogy van-e tudományos alapja annak, ami köré történetet kerekített”; „Wells egyetlen álma sem valósult meg, és nem is valósulhat meg”, míg Vernét igazolta a technika fejlő-

dése.² Ő a maga Vénusz-trilógiájában olyan komolyan is vette a tudományosságot, hogy az már olykor az olvashatóság rovására megy. Túl azon, hogy Botond-Bolicsnak a maga kora tudományos felfogása szerint sem volt igaza (miért volna nagyobb tudományos hitele Verne üregegyűgolyójának, mint Wells szuperpempőjének vagy akár a láthatatlanságnak?), ma már látjuk, hogy a tudományosság fogalma egyáltalán nem egzakt. Számos, a maga korában fantasztikusnak látszó elképzelésről bizonyosodott be utóbb, hogy kivihető (közismert, hogy igen sokáig lehetetlennek vélték a levegőnél nehezebb szerkezetek repülését). Ez fordítva is igaz: számos, a maga korában tudományosnak látszó elképzelésről derült ki az idő múltával, hogy nem az (ma már tudjuk, hogy nem ürege a Föld, hogy üregegyűgolyóval nem lehet a Holdba jutni, és az utókor legalábbis nevetni fog a mi tachionos, térsűrítésetérhajlításos, hiperteres utazásainkon).

A tudomány nézetei egyáltalán nem voltak változatlanok az elmúlt másfélszáz évben. Mindenekelőtt pedig a sci-fi irodalom nem tudomány, hanem *szépirodalom*, s mint ilyenek nem feladata a tudományos eredmények tükrözése vagy akár a tudományos hitelesség, olyasformán, mint ahogy a történelmi regénynek sem dolga a tudomány állásának megfelelő ábrázolás (remélem, senki sem gondolja, hogy a középkor olyan volt, amilyenek Victor Hugo vagy Walter Scott megírta). Szükségtelen a tudományos-fantasztikus művektől tudományos hitelességet várnunk (egyébként a tudomány mai, viharos átalakulásával úgysem tudnak lépést tartani sem az írók, sem az olvasók). De ha egy eljárásról ki is derül, hogy tudományos értelemben hiteltelen, még mindig megmarad(hat) a mű *racionális* jellege. Ne ragaszkodjunk tehát a tudományos jelző eredeti értelméhez, hanem értsünk alatta *tudományos elvek szerint valót*, racionalitást. Mert bár a sci-fi irodalomnak nem feladata a tudományos hitelesség, nem mondhat nyíltan ellent az olvasók által ismert fizikai törvényszerűségeknek (legalábbis külön magyarázat nélkül). A sci-fi szerzők általában minden időben igyekeztek a kor tudományos fogalmai szerint ábrázolni tárgyukat, ez azonban nem jelenti azt, hogy művészi célból ne rugaszkodhatnának el tőlük (például Roger Zelazny a közelmúltban is marslakókkal népesítette be a Marsot, hogy egy nagymúltú, túlfinomult kultúrájú, de már terméketlen népeség fejlődésének végső szakaszát ábrázolhassa).³

2 BOTOND-BOLICS György, *Írások a science fictionról*, SF-Tájékoztató 1976/17., 28–36.

3 ROGER ZELAZNY, *A Mars rózsája*, Galaktika 1985/2., 3–21.

Ha ezt elfogadjuk, akármilyen régre hátrálunk vissza az időben, témaösöket találunk, de sci-fit nem, míg csak ki nem alakult a tudományos-technikai világkép valamikor a 19. század közepe táján. Csak ezután születhettek meg azok a művek, amelyek mélyén e világkép racionalitása rejlik. E művek talán rég ismert epikus motívumokból gazdálkodnak, de világszemléletük új: a kor szintjén tudományos, de legalábbis racionális. Magyarországon is ezekben az évtizedekben találjuk az első már sci-finek nevezhető műveket: Ney Ferenc *Utazás a Holdba* című kisregényét (1836), Koronka József szatirikus jövőképet (*Utazás a régi Európa romjai felett 2836. évben*, 1837), Munkácsy János jövőjósó írását (*Hogy áll a világ a jövő században?*, 1838), majd Jósika Miklós *Végnapok* című „apokalyptikai novelláját” (1847), amely a hazai fantasy irodalomnak is őse.

Annak ellenére, hogy sokat foglalkozik egy feltételezett jövővel, a tudományos fantasztikum *nem futurologia*. A futurologia a jövő tudománya; a sci-fi irodalom azonban művészet, s nincs több köze a futurologiához, mint a biológiához, biokémiához, planetológiához és csillagászathoz: fölhasználja, de nem annak tudományosságát tükrözi. A sci-fi irodalom nem a jövőről mond valamit, hanem arról, hogyan látjuk (hogyan látják az írók) a jövőt; ezzel pedig, akár a többi irodalmi ág, a jelenről közöl valamit. Nem tudja a jövőt megjósolni, semmivel sem jobban, mint egy regényíró a múltat hitelesen ábrázolni: ez is, az is az író tudományos képzettségétől, elképzelései korrektségétől függ. (Igaz azonban, hogy a sci-fi „kitalálmányaival” inspirálhatja a valóságos találmányokat.)

Tökéletesen szabatos meghatározást egy irodalmi témacsoportról nem lehet adni, de azért körülhatárolhatjuk, hogy mi az a tematika, amely egy művet sci-fivé tesz. Az ELTE Irodalom- és Kultúratudományi Intézetében már két évtizede működik egy szakszeminárium, amely a magyar sci-fivel foglalkozik, s amelyből a Magyar Scifitörténeti Társaság is kinőtt. Ez a csoport munkája során olyan meghatározást használ, amely csak a fikcionalitást és a racionalitást igényli a sci-fi művektől: *A tudományos-fantasztikus irodalom ma még nem létező vagy föl nem ismert problémákkal foglalkozik, s azokra racionális megoldást kínál, vagy fordítva, létező, fölismert problémákkal foglalkozik, s azokra nem létező, de racionális megoldást kínál.* Ez a meghatározás az elmúlt két évtizedben megbízhatóan működött, így azt mondhatjuk: a gyakorlatban is kiállta az igazság próbáját.

Ez a szeminárium s annak egykori hallgatói – ma írók, tanárok, kritikusok – arra törekednek, hogy ráirányítsák az irodalomtudomány figyelmét a tudományos-fantasztikus irodalomra mint tematikára, hogy az irodalomtörténészek és kritikusok ne csak egyes, nagy szerzőknél (például Jókai, Babits), s ne csak az adott életmű, hanem a tematikus csoport részeként tárgyalják a sci-fi műveket. E törekvés eszközeként megteremtettük azokat a segédleteket, amelyek a magyar tudományos-fantasztikus irodalmat az irodalomtörténet-írás számára kutathatóvá teszik: bibliográfiát, lexikográfiát és metodikát.⁴ Törekszünk arra, hogy elfogadtassuk: a sci-fi nem tekinthető egészében csak szórakoztató irodalomnak; elméletünkben és gyakorlatunkban azt a többdimenziós esztétikát alkalmazzuk, amelyet Szabó János körvonalazott a *Csillagok háborújáról* írt kritikájában, s amely nem téma, hanem érték szerint alkalmaz kategóriákat.⁵ A tudományos fantasztikum az irodalom része, s mint ilyenben van benne remekmű, képviselteti magát a kommersz, és születik selejt is.

Oszlassunk el még egy tévhitet. Ahogy a *Háború és béke* nem válik szerelmes regénnyé a benne ábrázolt szerelemtől, úgy az úr és a falanszter jelenetei nem teszik sci-fi művé *Az ember tragédiáját*: tematikus motívumok, szüzséelemek fölbukkanása nem határozza meg egy mű besorolását, ez csak az uralkodó téma szerint történhet. Maguk az epikus motívumok, szüzséelemek, amelyeket a sci-fi fölhasznál, nagyon régiek is lehetnek: egy témacsoport rokonsága rendkívül bonyolult és szerteágazó. A sci-finek *nincs egyenesági őse*. Számos korábbi tematikának örököse, utóda, egy összefolyási medence, amelyet fölleltározni kevés ez a hely.⁶ Emeljük ki azt az egyet, amellyel a sci-fi a legszorosabb rokonságban volt és maradt: az utópiát.

Az *utópia* legalább olyan bonyolult történetű fogalom, mint a sci-fi. Szűkebb és eredeti értelmében egy, az adott korban megvalósíthatatlannak látszó társadalom-, illetve államelméleti elképzelést jelent; később keletkezett tágabb értelmében bármely fantasztikus színezetű államelméleti, sőt ma már bármilyen légvárnak tetsző elképzelést. A szó maga az *u-* fosztóképzőből és a *toposz* szóból van összetéve, s nagyjából *Seholországot* jelent, vagyis egy hangsúlyozottan fikciós modellt. Aszerint, hogy az elképzelt fiktív világ az ember számára milyen életet

4 Lásd honlapunkat: <https://sites.google.com/site/scifitort>.

5 SZABÓ János, *Halálszillag – életmítosz*, Galaktika 1986/9., 56–59.

6 Az ókori, középkor- és korajkori tematikus rokonságról lásd S. SÁRDI Margit, *Amíg az SF megszületett = Metagalaktika 11*, Metropolis Media, Budapest, 2009, 8–13.

biztosít, beszélünk *eutópiákról* (eszményi társadalmi berendezkedés) és *disztópiákról* (rossz, embertelen társadalmi berendezkedés). Olykor *disztópiá* értelemben használják az *antiutópia* ('ellenutópia') szót is, de valójában az *anti+utópia* elromlott világot jelent, azaz egy már létező elképzelés (utópia) hamis, téves, rossz voltát.

Az utópia a sci-finél jóval hamarabb önállósodott mint tematikus csoport: hírneves névadója, Morus Tamás 1516-ban alkotta meg a tudósok vezette eszményi társadalom képét, *Utópiát*. A 17. század gondolkodói sokszor fejezték ki az utópia eszközével ragaszkodásukat a mítosszá vált reneszánsz eszményekhez.⁷ A 18. században szívesen használták az írók a felvilágosodás eszméit terjesztő államregényekben,⁸ de fölbukkan a társadalombírálat eszközeként is.⁹ A romantika aztán új területet fedezett föl benne: a civilizált világ ellenpontjaként szolgáló, romlatlan, természetes világot.¹⁰ A hazai utópiailrodalom a 19. században élte fénykorát, s a 19. század második, a 20. század első felében az utópia és a sci-fi igen termékenyen hatott egymásra, sok esetben egymást keresztező halmazokat alkotnak.

Az 1830-as, 1840-es években született SF-művek többnyire a reformkorra jellemző társadalombíráló és nemzetmentő céllal vannak összekötve. A 19. század második felében, a szabadságharc bukása után a tudományos fantasztikum egy ideig nem találta meg a maga hivatását. Jókai Mór jövőképe, *A jövő század regénye* (1872–1874) azonban gazdagon megtermékenyítette sci-fi- és utópiailrodalmunkat.¹¹ E regényeken láthatóan nyomot hagyott az utópista szocialisták több gondolata; az állam gazdasági és kulturális funkciói, a termelés és elosztás megtervezettsége, a munka szerinti elosztás vagy a pedagógiának tulajdonított jelentős szerep Saint Simon, illetve Robert Owen közvetett hatását mutatja.

Korai sci-fi irodalmunk érdekes sajátossága, hogy az általában elterjedtebb térbeli kalandozásokhoz képest köztük viszonylag sok a jövőábrázolás. Ez bizonyára éppen az utópia mély hatása miatt van így.

7 Tommaso di Campanella: *Napváros* (1602); Francis Bacon: *Új Atlantisz* (1626); Cyrano de Bergerac: *Holdbéli utazás* (1657), *A Nap államai* (1662).

8 François Fénelon: *Télemakhoz kalandjai* (1699).

9 Jonathan Swift: *Gulliver utazásai* (1726); Ludvig Holberg: *Klimius Miklós* (1741).

10 Jókai Mór: *Az arany ember* (1872), *Óceánia* (1876), *Ahol a pénz nem isten* (1904).

11 BEKSICS Gusztáv, *Barna Arthur*, I–II., Budapest, Nagel, 1880; PRIVIGYEV Pál, *Magyarország nem volt, hanem lesz*, Gyöngyös, 1887; TÖVÖLGYI Titusz, *Az új világ*, I–II., Aigner, Budapest, 1888; NASZÁDY József, *Avoplia (Anarkbia)*, Légrády, Budapest, 1903. Ehhez lásd S. SÁRDI Margit, *Utópisztikus társadalomképek a sci-fi regényekben. 1870–1914*, Múltunk 2008/4., 61–72.

A reformkortól a II. világháborúig a társadalomjobbító szándék, sőt a bármely oldali politika szívesen használta az utópiát/antiutópiát mint eszközt a propaganda és ellenpropaganda céljaira.¹² Ugyanakkor az utópiáknak szükségük volt a sci-fi regénytechnikai megoldásaira: a szerzők jövőképként ábrázoltak eutopisztikus, technikailag is fejlettebb társadalmakat, mivel a tökéletes társadalom jelenkori megvalósulásában már nem bíztak – olyannyira, hogy az időben (is) távolra helyezett utópiák a 19. században mind sci-fik. Csak a 20. században talált az utópia olyan narratívumot, amelyben a jövőt a sci-fi eszköze nélkül is birtokba tudta venni.¹³ Megjegyzendő: bár a jövőbe vetített utópiákat hajlamosak lennénk automatikusan sci-fi művekként elfogadni, közülük csak azokat tekinthetjük a sci-fi keretei közé tartozónak, amelyeknek a jövőképe – akár technikai, akár társadalmi jellegű a jövő világ elképzelése – racionális, de nem létező elképzelésen nyugszik. Herzl Tivadarnak a maga idejében nagyszerű műve, az *Altneuland*¹⁴ sem az ábrázolt társadalmi képben, sem a megoldási módban nem tartalmaz semmi olyasmit, ami a maga korában nem létezett volna, Ligeti Sándor vagy Lengyel Menyhért regénye pedig fantasztikus, de nem tudományos-fantasztikus ötletre épül, ezek tehát utópiák, de nem sci-fik. Velük ellentétben Drozdy Győző vagy Káldor Márton regényeiben olyan találmányok biztosítják a társadalmi utópia győzelmét, amelyek racionálisak ugyan, de nem léteznek, aligha is létezhetnek, így e művek sci-fi jellege nyilvánvaló.¹⁵

Az I. világháború nagy és jellegzetes törést okozott a sci-fi irodalomban: elvette a korábbi bizalmat a tudományban és a technikában, bebizonyítva, hogy az nemcsak a társadalmi problémák megoldását, hanem a pusztulást is előidézhetheti. A világháború utáni utópiák és sci-fi jövőképek általában borongósak, disztopikusak.¹⁶

12 BESSÉNYEI MAGYAR Gyula, *Félszázad múlva*, Stephaneum nyomda, Budapest, 1907; BARTA Sándor, *Csodálatos történet*, Munkás, Kassa, 1925; LENGYEL Menyhért, *A boldog város*, Athenaeum, Budapest, 1930; LIGETI Sándor, *A bűvös erszény*, Pharos, Kolozsvár, 1934; DROZDY Győző, *Aurora Borealis*, Nova, Budapest, 1937; KÁLDOR Márton, *A kaolitváros*, Árkádia, Budapest, 1942.

13 KOVÁCS János, *A tudós tanár csodálatos álma*, Hungaria nyomda, Budapest, 1923.

14 Bécs, 1903. Magyarul először *Ósi föld – új hon*, ford. KOHN Ottó, Schlesinger, Budapest, 1916; utóbb még számos kiadás *Ősújorszag* címmel (Márkus Aladár fordításában). Valójában az *altneu* jiddisül azt jelenti: *átmeneti*.

15 S. SÁRDI Margit, *Sci-fi és utópia = Metagalaktika 11*, 46–55.

16 Például KÜRTHY György, *Mars*, Danubia, Pécs, 1925; BABITS Mihály, *Elza pilóta*, Nyugat, Budapest, 1933; Szathmári Sándor: *Kazobinia*, 1932–1935 (első, csonka szövegű megjelenése 1941; első teljes kiadása *Utazás Kazobiniában* címmel: Magyar Élet, Budapest, 1946); lásd még: http://eper.elte.hu/eper.phtml?cim=magyar_scifi_jovokepek.html.

A 20. század második felében a magyar sci-fiben az utópia gondolköre háttérbe szorult.¹⁷ A hetvenes-nyolcvanas évek gazdag tudományos-fantasztikus irodalmi termése inkább a társadalomkritika hangját használta, mintsem hogy társadalmi kísérleteket tett volna próbára. Az ezredforduló körüli évek pedig az egész hazai sci-fi irodalom és könyvkiadás számára megrendítőek voltak: a kiadók a fennmaradásért, az írók a megjelenésért, az új helyzethez való alkalmazkodásért küzdöttek. Az alaposan átalakult sci-fi irodalom és könyvkiadás helyzete csupán az elmúlt szűk évtizedben jutott (úgy-ahogy) nyugvópontra. Jelzésértékűnek tartom, hogy a sci-fi utópiák ez időben megszorodtak, ám a hangjuk meglehetősen pesszimista. Csak példaként: az Új Galaxis folyóirat 2009-ben pályázatot hirdetett utópia témájú novellák írására. A beküldött anyag olyan sok volt, hogy válogatás után is két számot töltött meg.¹⁸ Ám a több tucatnyi novella között egyetlen eutópia sem akadt, a fiatal írók valamennyien disztópikus jövőképeket alkottak.

Bármilyen futó volt az áttekintés, ennyiből is nyilvánvaló lehet: az érintett másfélszáz év irodalmában a sci-fi és az utópia együttesen képezték a korszak társadalom- és gazdaságtudományi eszmélkedésének egyik rétegét.

17 De lásd például FEKETE Gyula, *A két sziget*, Kozmosz, Budapest, 1959; Uő., *Szerelmesek bolygója*, Kozmosz, Budapest, 1964.

18 Lásd Új Galaxis 2009/2. (*Utópia 1*); Új Galaxis 2010/1. (*Utópia 2*).

Vancsó Éva

A JÖVŐ ÚTJAI

Az Új Galaxis tudományos-fantasztikus utópia antológiája

Kuczka Péter fogalmazta meg, hogy a science fiction a határvidékeket kutatja, nem torpan meg azon a ponton, ahol az emberiség az adott pillanatban tart; szabadjára eresztett képzelettel, ám ugyanakkor szigorú logikával vizsgálja meg ijesztő vagy csábító lehetőségeinket és perspektíváinkat. A sci-fi korszerű kísérője, tükrözője a társadalmi változásoknak: a jövőről szól, s mégis a jelenről, annak bajairól, leküzdendő akadályairól, és mint ilyen az utópia örököse. Az irodalomtörténet utópiának nevezi azokat a társadalomelméleti elképzeléseket, melyek az adott korban megvalósíthatatlannak tűnnek. A témakör sok formában megjelent története során: fantasztikus útleírásaként, államregényként vagy filozofikus értekezésként, valamint a 19. század második felétől tudományos-fantasztikus műként. A science fiction és az utópia a racionálisan elképzelhető jövőben ér össze, melynek része lehet a biológiai-genetikai változás, a technika fejlődése, a totális háborúk vagy a világvége és a társadalom átalakulása. Természetesen nem minden, a jövőt bemutató tudományos-fantasztikus mű tekinthető utópiának. A sci-fi alapú utópia olyan racionális jövőkép, amely felhasználja a tudományos-fantasztikus irodalom tudományos-technikai eszköztárát, de annak a társadalomra tett hatását állítja a középpontba. Jean Servier francia etnológus a tudományos-fantasztikus irodalmat a 20. század utópiájának nevezi, hiszen a cél azonos, csak az eszközök változtak meg. A jövőt vizionálják, de valójában a modern technika korában élő ember félelmeit és álmait fejezik ki, a jelen problémáit vetítik ki.

Hogy ma is van mitől félni, van miről álmodni, hogy az utópia a 21. században is létezik, igazolja az Új Galaxis tudományos-fantasztikus magazin által 2009-ben kiírt pályázat, melynek keretében utópiákat vártak. A nagy érdeklődésre való tekintettel a pályaművekből a tervezett egy helyett két antológia készült. A megjelent harminchat novella mindegyike utópia, és a szerkesztők mindegyiket tudományos-fantasztikus alkotásnak ismerték el azzal, hogy beválogatták az antológiába,